

نشریه آموزشی - پژوهشی موسسه تحقیقات علوم دامی کشور

فصلنامه تحقیقات کاربردی در علوم دامی

شماره ۲۳، تابستان ۱۳۹۶

صص: ۶۳-۶۸

ویژگی‌های لوک برتر از دیدگاه شترداران بومی و محلی استان سمنان و رفتارشناسی آن

• مجتبی سرکبیری (نویسنده مسئول)

عضو شورای سیاستگذاری شتر کشور و عضو کانون شترداران بومی

شماره تماس نویسنده مسئول: ۰۹۱۲۵۳۱۰۰۳۴

Email: ghomes4232@yahoo.com

چکیده:

هدف از تدوین این مقاله، جمع‌آوری دانش بومی در زمینه رفتارشناسی شترهای نر (لوک) به ویژه در زمان مستی و معیارهای انتخاب لوک برتر از دیدگاه جامعه محلی است. از شاخص‌های انتخاب لوک برتر، پشم زیاد، اندام مناسب، قد و قامت بلند، مادران قوی هیکل و پرشیر است. به‌علاوه رنگ‌های خاصی چون سرخ، سرخ آتشی و سیاه، کوهان تیز و بلند، سر و کله بزرگ، دلیری و جنگجویی، بومی و محلی بودن .. از جمله مواردی است که در انتخاب لوک گله، مورد نظر شترداران بومی است. در فصل زمستان (اوایل دی ماه) که فصل جفت‌گیری است، تغییرات فاحشی در میان شترهای نر رخ می‌دهد. این تغییرات در تغذیه نرها، وضعیت جسمانی و فیزیکی و نوع رفتار لوک‌ها قابل مشاهده است. در این فصل لوک‌ها برای تصاحب ماده‌ها، نبرد نموده و برتری خود را به نمایش می‌گذارند. لوک‌ها در فصل جفت‌گیری دچار کاهش وزن شدید شده و شکم آن‌ها از حالت پهنی خارج و کاملاً باریک می‌شود که این وضعیت جسمانی، عملیات جفت‌گیری را راحت می‌نماید. به لحاظ رفتاری نیز علاوه بر درگیری شدید بین لوک‌ها، تولید صدایی شبیه سوت، ساییدن دندان، تکان‌های شدید سر و دم همراه با ادرار کردن، توسعه غده پشت‌سری و ترشح مایع تیره رنگ، ادرار کردن و پخش آن با دم به پشت، حرکات مختلف و شدید سر، گاز گرفتن پای همدیگر، در نهایت حرکت تهاجمی سر همراه با نشان دادن تیزی دندان، خارج کردن توده‌ای گوشتی از دهان یا پرده شراح النحک صورت می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: جفت‌گیری، دانش بومی، دوره مستی، رفتار شتر نر، رفتارشناسی، سن

Applied Animal Science Research Journal No 23 pp: 63-68

The Top Male Camel Traits from the Perspective of Semnan Local Camel Breeders and Its Ethology

By: M. Sarkabiri

The aim of this paper is to collect indigenous knowledge in the subject of the ethology of male camels (local expression name is "luk"), especially in times of drunkenness and collection criteria of male camels from the perspective of the local community and indigenous people. Some selection indices from the perspective of the local community is mentioned: High amount of wool, fit and tall stature, robust mothers and with milk abundance, special colors such as (red, black, scarlet red), long and sharp humps, big head, courage and belligerency, local breed. These was the items that is taken in account for choosing a male camel is stated by camel local and indigenous breeders. The second important issue is male camel's behavior at the time of coupling and after that. Mating season is in winter, significant changes occurs among male camels. These changes appear in their quantity of fodder, conformation and physical conditions, and the type of behavior that can be seen mating season. In this period male camels for the possession of the females fights and shows its dominance. The male camels in mating season have severe loss of weight and camels belly is became completely thin, this physical condition is appearing for facilitating the mating. Also the terms of behavior in addition hard clashes between males, a fight will typically be accompanied with low noises, grinds his teeth, stirs head and tail and often urinates, the occipital glands develop and secrete a dark liquid, male sprays the back with urine and sends around him with movements of the tail, then proceed to various head movements, then biting each other's legs, and finally chomping on the opponent's head with sharp teeth and also the appearance in the male camel a kind of pukes up a pink sac called a "doula".

Key words: Age, Drunkenness, Ethology, Indigenous knowledge, Mating, Male camel behaviour

مقدمه

وجود آن را نقص عضو بر محیط زیست قلمداد می‌کند. جامعه محلی بر این باور است که "اگر شتر را از مرتع بیرون کنیم با این نگاه که می‌خواهیم مرتع را قوی کنیم به واقع بازوی محیط‌زیست را قطع کرده‌ایم و در اینجاست که محیط زیست ناقص شده است (مصاحبه با ربیعی از شترداران طایفه مستقل طرود، شهرستان شاهرود).

رهبری گله را معمولاً قوی‌ترین لوک موجود در گله به‌عهده دارد و همین شتر ندرهنگام فعلی شترهای ماده اقدام به جفت‌گیری با آنان می‌نماید و شترهای نر دیگر که در گله وجود دارند از خود حالت مستی نشان نمی‌دهند و چنانچه دو شتر نر در حالت مستی

شتر حیوانی است که به حق از موهبت‌های الهی است. این حیوان از لحاظ جسمانی و تغذیه‌ای برای زندگی سخت و طاقت‌فرسا خلق شده است (Dioli, 2013). لب‌های ضخیم و بزرگ، غدد اشکی، دستگاه گوارشی و ده‌ها و صدها شگفتی فیزیولوژیکی و جسمانی این حیوان، تماماً از مقاومت و تحمل آن در برابر مصائب حکایت می‌کند. ویژگی‌های منحصر به فرد این حیوان باعث متمایز بودن آن از سایر دام‌های اهلی شده است. ویژگی‌های خاص رفتاری، عادات چرای و درک و هوش حیوان قابل مقایسه با سایر دام‌ها نیست (Iqbal, 2001).

جامعه محلی حضور این حیوان را در مراتع ضروری دانسته و عدم

همین طور به شاخص های مدنظر شترداران بومی برای انتخاب لوک برتر عبارتند از: رنگ، قد و هیكل، آرام و رام بودن، دلیر و نترس بودن، ناله زدن، بومی بودن و آدم گیر نبودن توجه شده است.

در پایان نیز عادات رفتاری لوک در زمان جفت گیری و پس از آن مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت.

نتایج و بحث

اسامی شتر نر با توجه به سن آن

به شتر نر بالغ که توانایی انتقال نطفه و باروری شتر ماده را داشته باشد لوک گفته می شود. نام شتر نر با توجه به سن آن به ترتیب شتر نر با توجه به جثه و توان جسمی از سن ۵-۴ سالگی برای جفت گیری آمادگی خواهد داشت. زیر است (جدول ۱).

در یک زمان وجود داشته باشند، آن دو به جنگ پرداخته و شتری پیروز است که اقدام به جفت گیری با شتران ماده بنماید (مقدس، ۱۳۸۲).

استفاده و بهره برداری پایدار از این حیوان جهت تامین شیر، گوشت، پشم و سایر محصولاتش نیازمند آشنایی کامل با خصوصیات رفتاری شترهاست. بنابراین تا زمانی که با رفتار و عادات شترها به ویژه شترهای نر آشنایی حاصل نگردد قطعاً برای پرورش دهندگان آسیب به همراه خواهد داشت.

مواد و روش ها

این مقاله در نتیجه مصاحبه با افراد محلی و بومی منطقه جنوبی استان سمنان و با استفاده از تجارب شخصی این افراد تهیه شده است. این دانش نهفته در سینه مردمان بومی شتردار به درستی ویژگی ها، خصوصیات و نیز رفتار شتر را که نتیجه سال ها همراهی با این دام است، را معلوم می کند.

جدول ۱: اسامی مختلف شتر نر بر حسب سن

سن دام	اسم	سن دام	اسم
تازه متولد شده	دیلوق - حاشی لوکی	سال ششم	دو دندان (گعود)
بعد از یک سالگی و ورود به سال دوم	بَلَبون لوکی	سال هفتم	چهار دندان (گعود)
سال سوم	حق لوک	سال هشتم	گردنیش
سال چهارم	جد لوک	سال نهم**	لوک
سال پنجم*	کل لوک		

* اصولاً از سال پنجم تا زمان بلوغ کامل به نام گعود شناخته می شود.

** در سال نهم دیگر شتر نر دندان های نیش خود را در آورده و به سن بلوغ کامل رسیده است و از این پس به عنوان لوک معرفی می گردد

شاخص های مدنظر شتردار برای انتخاب لوک

شاخص هایی که شترداران جهت پرورش و نگهداری حاشی لوکی برای لوک آینده متفاوت است.

۱. بسته به علاقه و سلیقه دامدار، حاشی های پُرپشم تر و با رنگ های خاص انتخاب می شوند. اصولاً رنگ های مورد علاقه آن ها، سرخ، سرخ آتشی و سیاه است.

۲. برای انتخاب حاشی لوکی، مادران آن ها نیز حائز اهمیت است. به طوری که این گونه حاشی ها از مادرانی انتخاب می شوند که

دارای استخوان بندی درشت تر (درشت هیكل) و هم چنین شیر بیشتری هستند. چراکه بر این باورند که شیر بیشتر هم باعث پرورش لوک بهتری خواهد شد و هم این لوک می تواند در تولید شترهای شیری مناسب، اثرگذار باشد.

۳. اندام مناسب و قد و قامت بلند از دیگر نکات مورد توجه شترداران در انتخاب حاشی لوکی برای لوک آینده است. گردن کشیده و بلند که اصطلاحاً به آن شمشیر گردن گفته می شود، سر

از لوک‌های آرام با توجه به زیبایی، ابهت و شجاعتی که دارند در فیلم برداری‌ها، جشن‌ها و مراسم عزاداری که با انواع زنگ^۵، پارچه‌های سبز و سیاه و تزئینات و تجهیزاتی مثل گل افسار^۶ و جهاز آذین شده‌اند، استفاده می‌شود (تصویر ۱).

تصویر ۱: آرایش یک شتر نر برای مراسم جشن

۲. دلیر و جنگجو بودن لوک: دلیل این که شترداران همواره مایلند که لوک آن‌ها نترس و جنگجو باشد، این است که در فصل زمستان وقتی لوک‌ها در حالت مستی و زمان جفت‌گیری به هم نزدیک می‌شوند همیشه در پی تصاحب شترهای ماده یکدیگر هستند، در این زمان لوک ترسو، شاید هنوز کار به درگیری نکشیده خلفه‌های^۷ خود را به لوک مقابل واگذار کرده و پا به فرار می‌گذارد. گاهاً مشاهده شده لوک‌های نترس با جثه ضعیف تا جایی که توان داشته‌اند مبارزه کرده‌اند اما زمانی که دریابند که احتمال مغلوب شدنشان وجود دارد و

^۵ انواع زنگ مانند: شیر زنگ (زنگ‌های پپاله‌ای و یا ناقوسی که به گردن شتر می‌آویزند)، ورگوشی (زنگ‌های بیضوی شکل که روی افسار شتر و کنار گوش بسته می‌شود)، گبورگه (زنگ‌هایی بدون زبانه آهنی که با زنجیر به گردن شتر بسته می‌شود که با خوردن شیر زنگ صدای زیادی تولید می‌شود)

^۶ افساری که توسط گلوله‌های نخی رنگی تزئین شده‌اند.

^۷ شترهایی که آمادگی آستن شدن را دارند و تحت‌الامر لوک هستند را

و کله بزرگ، کوهان تیز و بلند، دم بلند، مچ دست قوی و بزرگ، سینه پهن و گشاده، ران‌های قطور و بدن پهن یا دولایی^۱ نیز بسیار مورد تاکید دامدار در انتخاب لوک است.

۴. هیچ نقصانی نباید در اندام شتر وجود داشته باشد. به‌عنوان مثال ترجیحاً نباید گوش‌های لوک بریده یا چاک‌دار باشد. مشخصات ذکر شده در پایان یک تا دو سالگی شتر نمایان می‌شود. شترداران از بین حاشی آن‌هایی را که دارای مشخصات فوق‌الذکر هستند را انتخاب نموده و مابقی را جهت کشتار روانه بازار می‌کنند. گاهاً حاشی لوکی‌های منتخب مدت بیشتری از شیر مادر تغذیه نموده و سپس رگاء^۲ صورت می‌گیرد. شترداران همواره بر این عقیده‌اند که اگر لوک مشخصات ذکر شده را دارا نباشد نمی‌تواند در تولید مثل شتر با ران‌دمان بالا سودمند باشد.

پس از سال سوم خصوصیات دیگری نیز مورد توجه است که عبارتند از:

۱. آرام و رام بودن لوک (افساری و هیخی بودن)^۳: آرام بودن لوک چندین مزیت دارد، چنانچه لوک آرام باشد این آرام بودن می‌تواند به طور ارثی بر روی حاشی‌های متولد شده تاثیرگذار باشد. از آنجایی که لوک از نظر جسمی و جثه از دیگر شترها قوی‌تر است و قادر به تحمل و حمل بار بیشتری است در مواقع لزوم، بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد بنابراین آرام بودنش لازم است. اگر لوک آرام باشد در زمستان که تمام لوک‌ها مست هستند و کنترل‌شان سخت‌تر است، جهت جلوگیری از درگیری با عگال^۴ و افسار کردن آن‌ها، راحت‌تر می‌توان مهارشان کرد.

نکته: عده‌ای از شترداران با آرام بودن لوک موافقت اما با افساری و هیخی بودن آن مخالف. دلیل آنان این است که می‌گویند اگر لوک هیخی باشد با توجه به ارزش ریالی لوک نسبت به سایر شترها دسترسی سارقان به آن راحت‌تر صورت می‌گیرد، پس به‌خاطر سهل‌الوصول بودن شتر هیخی، عده‌ای از ساربانان با هیخی بودن آن مخالفند.

^۱ دولایی و پهن بودن شتر نر باعث تولید گوشت بیشتر می‌شود به استثنای شتر جماره

^۲ جدا کردن حاشی یا بلبون از مادر جهت جلوگیری از خوردن شیر

^۳ شترهایی که با دستور ساربان به راحتی روی زمین می‌خوابند را هیخی می‌گویند.

^۴ ریسمان کلفت پشمی است که سر آن به قطعه چوبی وصل است و برای بستن دست شتر از آن استفاده می‌شود.

۴. بومی و پرورش یافته در همان محل باشند.

۵. آدم گیر نباشد (به انسان حمله ور نشود): امروزه لوک‌ها کمتر آدم گیر هستند، چراکه در گذشته شترداران همیشه پسران خود را از سن طفولیت برای کمک‌رسانی، همراه خود به صحرا می‌بردند. در این صورت تنها سرگرمی آنان بازی با حاشی‌ها بود. بازی کردن و سر به سر گذاشتن با حاشی‌ها در سن بلوغ باعث می‌شد که لوک‌ها به این کار ادامه دهند تا جایی که این بازی تبدیل به عادت شده و لوک آدم‌گیر می‌شد. در گذشته درصد لوک‌های آدم‌گیر بیشتر بود. به این دلیل که چون برای انتقال کالا از لوک‌ها استفاده می‌شد و تعداد زیادی لوک برای حمل کالا مورد استفاده قرار می‌گرفت، به همین نسبت جمعیت لوک‌های آدم‌گیر نیز بیشتر بود. امروزه شترداران از نگهداری لوک‌های آدم‌گیر به جهت خطرات ناشی از آن امتناع ورزیده و به محض مشاهده حمله‌وری لوک به انسان، آن‌ها را روانه کشتارگاه می‌کنند.

۶. عادات رفتاری لوک در زمان جفت‌گیری و پس از آن: در فصل جفت‌گیری (فصل زمستان) لوک‌ها از نظر جسمی و رفتاری دچار تغییرات فاحشی می‌شوند. میزان غذای مورد استفاده در این زمان بسیار کاهش می‌یابد. شکم لوک از حالت پهنی خارج شده و باریک می‌گردد. این وضعیت جسمانی عملیات جفت‌گیری را راحت می‌نماید. در این فصل رقابت لوک‌ها و جنگ برای تصاحب ماده‌ها بسیار شگفت‌انگیز است. بدین گونه که لوک یک گله با دیدن لوک دیگر، گله خود را جمع و جور نموده و با یک فاصله ۱۰۰ تا ۲۰۰ متری از گله خود با لوک رقیب نبرد می‌کند. با نزدیک شدن لوک‌ها به یکدیگر روی زمین می‌خوابند و می‌غلطند و گردن خود را به بوته‌ها می‌کشند، سپس از زمین برخاسته و دندان‌هایشان را روی هم می‌سایند و صدایی شبیه سوت تولید نموده و با خارج کردن توده‌ای گوشتی از دهان که با ناله زدن، کف کردن دهان و تعرق شدید همراه است با نشان دادن یکی دیگر از علائم مستی که "دم شکاف" نام دارد در نهایت شرایط مستی با حریف، نبرد و زورآزمایی می‌نماید. درگیری و دعوی لوک‌ها گاهی به مرگ یکی از آن‌ها می‌انجامد. در زمان دعوی لوک‌ها پس از "کله‌بند کردن یکدیگر" به مکان‌های حساس یکدیگر ضربه می‌زنند، مثل گاز گرفتن گوش، مچ دست، خشکی زانو، آسیب رساندن

خلفه‌های خود را از دست خواهند داد، با جمع کردن خلفه‌ها و هدایت آنان به سمت دیگر، عرصه را ترک می‌کنند (تصویر ۲).

تصویر ۲: نمایش جنگیدن شترهای نر

۳. در آوردن توده از دهان و ناله کامل و زیبا زدن در زمان مستی (اصطلاحاً لوک لال و گنگ نباشد)^۸: در آوردن توده گوشتی از دهان و ناله زیبا زدن نشانه عظمت، ابهت و قدرت‌نمایی لوک است (تصاویر ۳ و ۴). لوک غالب و قدرتمند با این شیوه لوک مقابل را به نبرد می‌طلبد. این صدا منجر به لذت و به وجد آمدن شتردار و هم ماده شترها می‌شود.^۹

تصاویر ۳ و ۴: خارج کردن پرده شرع‌النحک یا پيله‌زدن در شتر نر موقع جفت‌گیری

^۸ برخی لوک‌ها نمی‌توانند توده‌ای گوشتی از دهان در آورند و این به‌عنوان یک نقیصه در میان شترداران مطرح است. و به این لوک‌ها لال و گنگ گفته می‌شود.

^۹ گاهی اوقات در بعضی از لوک‌ها صدای ناله ۱۵ تا ۲۰ ثانیه طول می‌کشد.

